

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΟ ΜΑΝΔΑΛΟ*

Το Σεπτέμβριο του 1987 συνεχίστηκε για 7η περίοδο η ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό του Μάνδαλου¹.

Η ανασκαφική έρευνα επικεντρώθηκε στη μεγάλη λίθινη κατασκευή, η οποία είχε ήδη εντοπιστεί από το 1984, αλλ' ανασκάφηκε σε έκταση το 1986, οπότε και διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για περίβολο. Ο περίβολος αυτός θα πρέπει να διέσχιζε σε μήκος 18 μ. περίπου, κάπως διαγώνια, την κορυφή της τούμπας από ΒΑ προς ΝΔ² (Σχ. 1).

Η αποκατάσταση της μορφής και της πορείας του περιβόλου, καθώς και η χρονολόγησή του, αποτελούν καίρια προβλήματα, τα οποία σχετίζονται άμεσα με την ενδοκοινοτική και διακοινοτική οργάνωση του οικισμού.

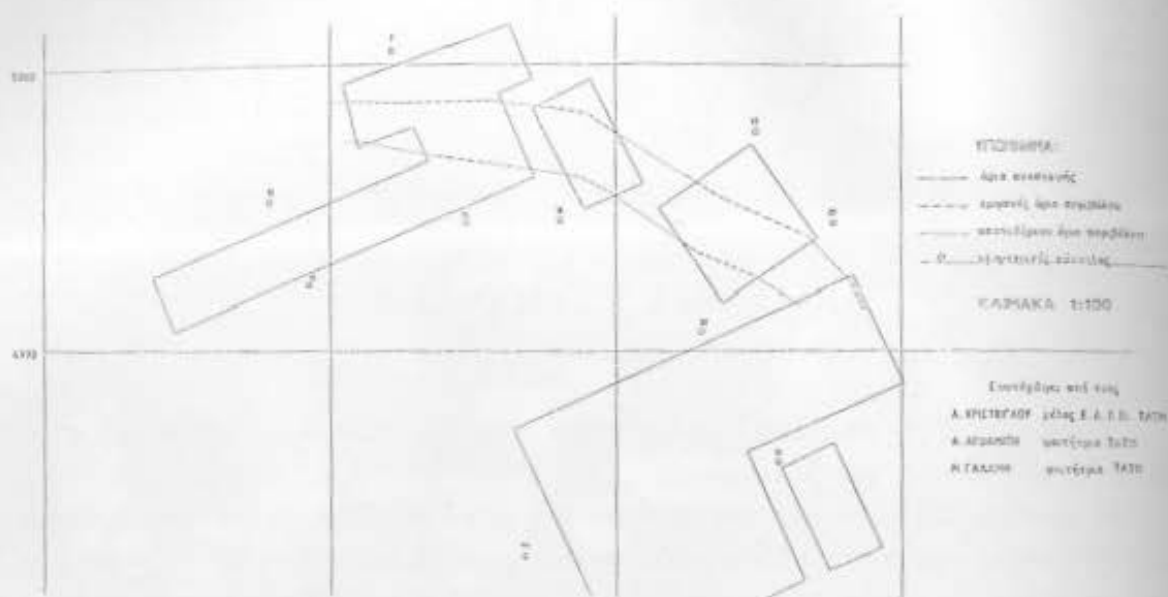
Στην επίλυση των παραπάνω προβλημάτων στράφηκε κυρίως η ανασκαφή του 1987, προσπαθώντας πιο συγκεκριμένα να διασαφηνίσει τέσσερα σημεία που αφορούν 1) τη χρονολόγηση του περιβόλου 2) τον προσδιορισμό του ύψους του 3) την παραπέρα αποκατάσταση της πορείας του και 4) τη διερεύνηση της περιοχής πέρα από το Β μέτωπό του, για να εξακριβωθεί τυχόν επέκταση του νεολιθικού οικισμού.

Η χρονολόγησή του μας είχε ήδη απασχολήσει και το 1986. Οι πρώτες

* Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά τον Υπουργό Βόρειας Ελλάδας κ. Στ. Παπαθεμελή και το τμήμα πολιτικών υποθέσεων του Υπουργείου Εξωτερικών, για τη χρηματοδότηση της ανασκαφής, καθώς και όλους όσους συνέβαλαν στην πραγματοποίησή της.

1. Ο προϊστορικός οικισμός σε μορφή τούμπας βρίσκεται 1 χλμ. ΒΔ του σημερινού χωριού Μάνδαλο, 17 χλμ. ΒΔ της Πέλλας. Οι ραδιοχρονολογήσεις σε 19 δείγματα άνθρακα και η κεραμική το χρονολογούν σε δυο πολιτιστικές περιόδους, στη νεότερη νεολιθική (4600-4000) και στην ΠΕΧ (2900-2200). Η κοινωνική, οικονομική και ιδεολογική φυσιογνωμία του οικισμού σκιαγραφείται μέσα από ένα πλήθος κινητών αντικειμένων και υπολειμμάτων διατροφής που συγκεντρώθηκαν μέσα από τα σκόρπια λείψανα της ανθρώπινης εγκατοίκησης και των πασσαλόπηκτων σπιτιών του οικισμού. Βλ. α) Α. Πιλάλη-Παπαστερίου, Α. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, Κ. Κωτσάκης και Θ. Σαββοπούλου: Νέος προϊστορικός οικισμός στο Μάνδαλο Δ. Μακεδονίας, Αρχαία Μακεδονία IV, Διεθνές Συμπόσιο 1983. β) Κ. Kotsakis, Α. Papanthimou-Papaefthymiou, Α. Pilali-Papasteriou, Τ. Savopoulou, Υ. Maniatis, Β. Kromer: Carbon 14 Dates from Mandalo, W. Macedonia, Πρακτικά 25ου διεθνούς συμποσίου Αρχαιομετρίας, 1986 (υπό δημοσίευση). γ) Α. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, Α. Πιλάλη-Παπαστερίου: Νέες ανασκαφικές έρευνες στο Μάνδαλο Δ. Μακεδονίας (1985-86). Επετ. Φιλοσοφ. Σχ. ΑΠΘ 1986 (υπό δημοσίευση). δ) Α. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, Α. Πιλάλη-Παπαστερίου: Ο προϊστορικός οικισμός του Μάνδαλου Δ. Μακεδονίας μέσα στα πολιτιστικά πλαίσια της ύστερης νεολιθικής, 6ο Διεθνές Συμπόσιο Αιγαιακής Προϊστορίας, 1987 (υπό δημοσίευση).

2. Βλ. υποσημ. 1δ.

Σχ. 1. Ο περίβολος του Μανδάλου και η νοητή του συμπλήρωση.

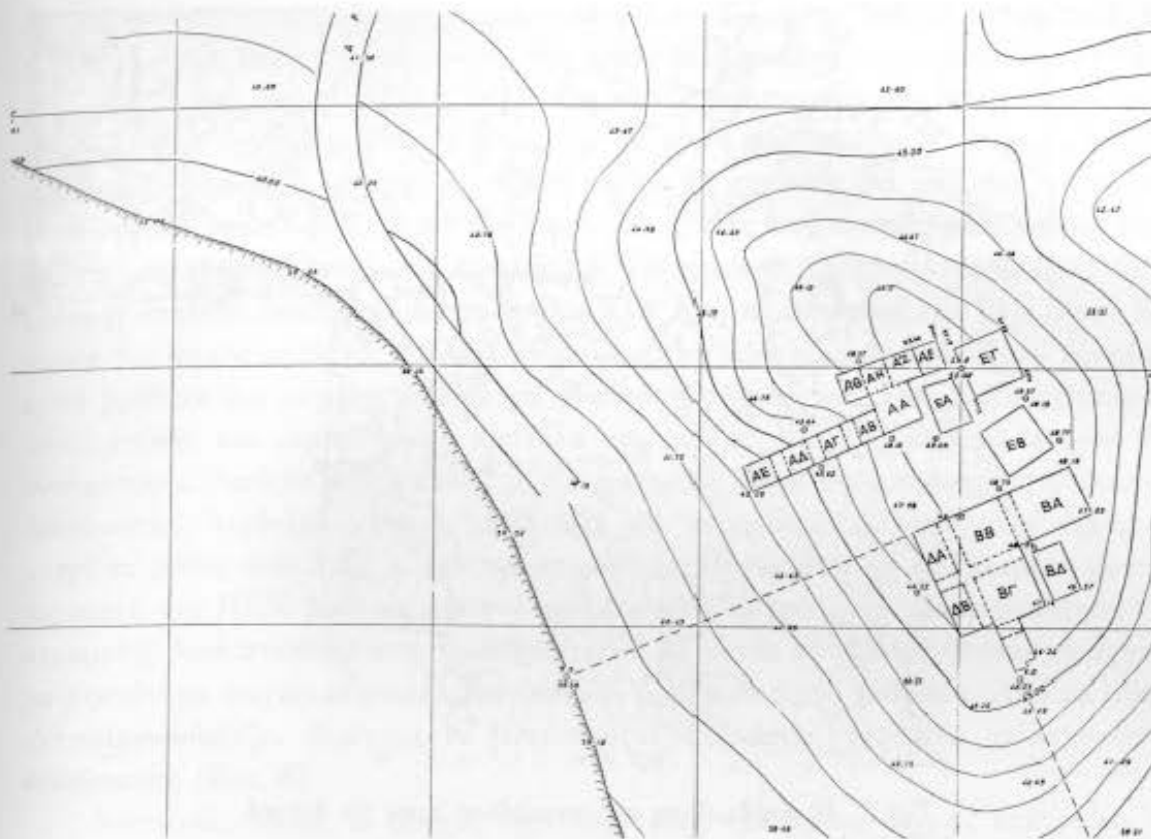
ανασκαφικές ενδείξεις μας προσανατόλισαν τότε σε μια πιθανή χρονολόγησή του στο τέλος της νεότερης νεολιθικής³. Η άποψή μας αυτή ενισχύθηκε φέτος από την κεραμική που βρέθηκε σε δυο δοκιμαστικές τομές που έγιναν στην υποθεμελίωσή του. Η πρώτη πραγματοποιήθηκε στη ΒΔ γωνία της τομής ΒΑ (Σχ. 2), όπου καταλήγει το ανατολικό σκέλος του περιβόλου. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε ανήκει αποκλειστικά στην ύστερη νεολιθική. Πρόκειται για λεπτή κυρίως κεραμική που περιλαμβάνει μαύρα, πολύ καλά στιλβωμένα, όστρακα και μερικά ανοιχτά καστανά. Στην ίδια δοκιμαστική τομή επίσης βρέθηκε άλλο ένα πήλινο γυναικείο σχηματοποιημένο ειδώλιο (Εικ. 1), που προστίθεται στην αξιολογη σειρά ειδωλίων της νεότερης νεολιθικής φάσης που έδωσε μέχρι σήμερα ο προϊστορικός οικισμός στο Μάνδαλο⁴. Η δεύτερη δοκιμή επιχειρήθηκε στη ΝΑ γωνία της τομής ΕΒ (Σχ. 2), παράλληλα δηλ. με το νότιο μέτωπο του περιβόλου. Η έρευνα στο σημείο αυτό όμως δεν ολοκληρώθηκε εξαιτίας των βροχών κατά την τελευταία εβδομάδα της ανασκαφής. Ωστόσο συγκεντρώθηκαν κι εδώ, μέχρι το σημείο που προχώρησε η δοκιμή, λίγα όστρακα της ύστερης νεολιθικής, κυρίως μαύρα στιλβωμένα.

Η παραπέρα διερεύνηση του περιβόλου πραγματοποιήθηκε με την αφαίρεση μαρτύρων, που μεσολαβούσαν ανάμεσα στα ήδη ανασκαμμένα τμήματά του, ώστε να διερευνηθεί η κατεύθυνσή του και η μορφή του γενικότερα.

Κατ' αρχήν αφαιρέθηκε ο μάρτυρας ανάμεσα στις τομές ΑΑ και ΕΑ (Σχ. 2). Τα ανώτερα στρώματα έδωσαν κεραμική χαρακτηριστική της ΠΕΧ, δυο αγκυρόσχημα αντικείμενα και τμήμα ειδωλίου επίσης της ΠΕΧ. Σε βάθος 2,03 μ. εμφανίστηκε σε

3. Ό.π.

4. Α. Παπαευθυμίου-Παπαευθυμίου: Τρία νεολιθικά ειδώλια από το Μάνδαλο της Μακεδονίας, Ειλαπίνη. Τόμος τιμητικός για τον καθηγητή Ν. Πλάτωνα, 1987, 171 κ.ε.

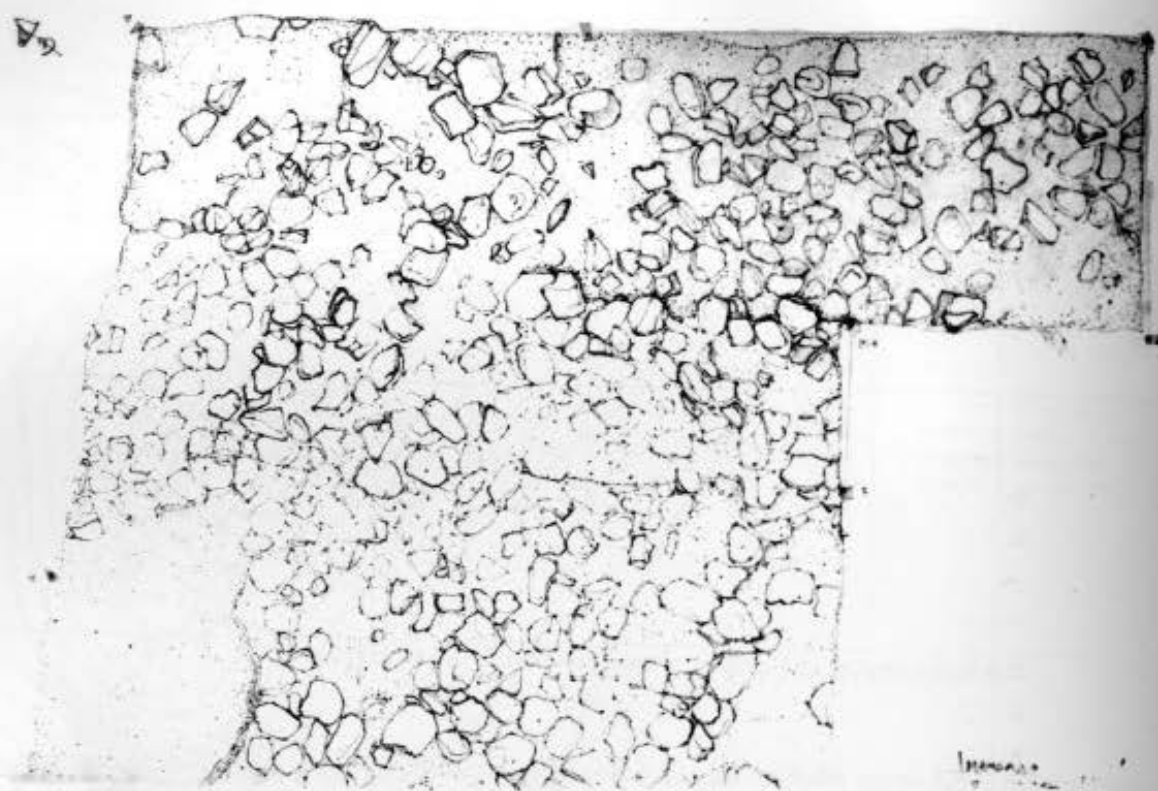
Σχ. 2. Τοπογραφικό της ανασκαφής.

όλη την έκταση του μάρτυρα στρώση από πέτρες στερεωμένες στο σκληρό πηλόχωμα, που αποτελούν το ενδιάμεσο τμήμα του περιβόλου των τομών AA και EA. Στη συνέχεια αφαιρέθηκε ο μάρτυρας ανάμεσα στις τομές AB και AΘ (Σχ. 2), όπου αποκαλύφθηκε η ΝΔ προέκταση του περιβόλου με τα δυο μέτωπά του, που κατευθύνεται προς την πλαγιά της τούμπας. Τέλος η αφαίρεση του μάρτυρα ανάμεσα στις τομές EB και BA (Σχ. 2), μας επέτρεψε να παρακολουθήσουμε τη βορειοανατολική προέκτασή του.

Το 1986 στις τομές AZ-AH είχε επισημανθεί μια παρέκκλιση της πορείας του περιβόλου προς τα δυτικά. Για να διερευνηθεί η κατεύθυνσή του στο σημείο αυτό, ανοίχτηκε μια νέα τομή, Β του AZ, η τομή AE (Σχ. 2).

Μετά την αφαίρεση ενός στρώματος καταστροφής, που αποτελούσε τη συνέχεια του στρώματος καταστροφής, το οποίο είχε εντοπιστεί στη ΒΔ πλευρά του AZ, αποκαλύφθηκε στρώση λίθων, που εκτεινόταν μόνο στη ΝΑ γωνία της τομής AE με κατεύθυνση BA προς ΝΔ. Στη συνέχεια αφαιρέθηκε και ο μάρτυρας ανάμεσα στις τομές EA-AE, όπου διαπιστώθηκε στρώση από πέτρες μόνο στο νότιο τμήμα του μάρτυρα.

Με την ανασκαφή στα παραπάνω δυο σημεία έγινε φανερή η παρέκκλιση του περιβόλου προς τα δυτικά και προσδιορίστηκε το Β. μέτωπό του (Σχ. 3). Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την ανασκαφή του AE και του μάρτυρα βρέθηκε άφθονη και

Σχ. 3. Η παρέκλιση του περιβόλου προς τα δυτικά.

αξιόλογη κεραμική, ιδιαίτερα της ΠΕΧ. Μερικά αγγεία σώθηκαν σχεδόν ακέραια (Εικ. 2, 3, 4), ενώ από το ΑΕ προέρχεται και ένα πήλινο ειδώλιο της ΠΕΧ (Εικ. 5).

Λεπτομερής αποτύπωση του περιβόλου έγινε από τον αρχιτέκτονα κ. Ξ. Γιαννάκη, αλλά ακόμη δεν ολοκληρώθηκε.

Ένα άλλο στοιχείο που μας έδωσε η ανασκαφή στα παραπάνω σημεία ήταν και ο προσδιορισμός του ύψους, που φθάνει περίπου το 1,40 μ.

Η διερεύνηση της περιοχής προς Β. του περιβόλου επιχειρήθηκε με τη διάνοιξη μιας νέας τομής, της ΕΓ, διαστάσεων 4×4 μ. στην κορυφή της τούμπας προς τη Β. πλαγιά της (Σχ. 2). Όπως ήδη αναφέρθηκε, με την έρευνα αυτή έγινε προσπάθεια να εξακριβωθεί τυχόν επέκταση του νεολιθικού οικισμού προς την πλευρά εκείνη, ώστε να διερευνηθεί η λειτουργία του περιβόλου.

Η τομή ΕΓ παρουσιάζει μεγάλη κλίση προς τη Δ. πλευρά και κυρίως στη ΒΔ γωνία της, που πέφτει στην πλαγιά της τούμπας. Ρίζες από πουρνάρια προξένησαν εκτεταμένες διαταραχές στο επιφανειακό και στ' ανώτερα στρώματα. Από τις πρώτες ωστόσο πάσες άρχισε να συγκεντρώνεται αρκετή ποσότητα χαντρός κυρίως κεραμικής, χαρακτηριστικής της πρώιμης εποχής του χαλκού.

Το μεγαλύτερο μέρος της επίχωσης, που αφαιρέθηκε από την τομή ΕΓ και που ανήκει στην ΠΕΧ, αποτελούνταν από πολύ χαλαρό, γκριζωπό, λεπτόκοκκο χώμα. Παρουσίασε δηλ. την ίδια σύσταση με τις επιχώσεις της πρώιμης χαλκοκρατίας, που ερευνήθηκαν σε άλλες τομές του οικισμού. Στο ΕΓ η επίχωση με το χαλαρό γκριζωπό χώμα διαπιστώθηκε μέχρι το βάθος των 2 μ. περίπου από το σταθερό

σημείο της τούμπας. Αξιοσημείωτο είναι ότι κι εδώ, όπως και σε άλλες τομές με επιχώσεις της ΠΕΧ, η ποσότητα της κεραμικής που συγκεντρώθηκε ήταν πολύ μεγάλη. Εντυπωσιακή κυρίως υπήρξε η ποσότητα των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, που τα περισσότερα διακοσμούνται με τη συνηθισμένη σ' αυτά τα αγγεία πλαστική σχοινοειδή διακόσμηση. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι απουσιάζουν μικρότερα αγγεία, όπως πρόχοι, μικροί κάρθαροι κ.α. Εκτός από την κεραμική άφθονα ήταν και τα μικροαντικείμενα, απομεινάρια της καθημερινής ζωής των κατοίκων, λίθινα ξέστρα, οστέινοι οπίεις, πήλινα σφοντύλια κλπ. Μια σειρά υφαντικών βαρών στη ΒΑ γωνία της τομής σε βάθος 1,87 μ. υποδηλώνει τη χρήση αργαλειού. Πολύ κοντά σ' αυτά βρέθηκε μια μεγάλη μυλόπετρα αναποδογυρισμένη και πλάι της ο τριπτήρας, όπως επίσης και μερικά μικρά κύπελλα και φιάλες. Κάτοψη σπιτιού ωστόσο δεν εντοπίστηκε. Από το βάθος των 2 μ. και κάτω το χώμα της επίχωσης ήταν κάπως διαφορετικό, λιγότερο χαλαρό, σβολώδες και κιτρινωπό. Αλλαγή στην κεραμική μέχρι το βάθος των 2,22 μ. δεν παρατηρήθηκε. Εκτός από τη συνηθισμένη χοντρή κεραμική της ΠΕΧ βρέθηκε και ένα αγκυρόσχημο αντικείμενο. Διαφοροποίηση της κεραμικής διαπιστώθηκε από το βάθος των 2,22 μ. και κάτω. Αυξήθηκαν τα αγγεία με λεπτότερα τοιχώματα και εμφανίστηκαν μαύρα στιλπνά όστρακα. Από τα μικρά αντικείμενα αξίζει ιδιαίτερα να μνημονευτεί κυλινδρική σφραγίδα με εγχάρακτη διακόσμηση (Εικ. 6).

Δυστυχώς, όμως, οι βροχές της τελευταίας εβδομάδας δε μας επέτρεψαν να προχωρήσουμε ως εκείνο το σημείο, όπου θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε τυχόν επέκταση του νεολιθικού οικισμού και προς αυτή την περιοχή. Έτσι το ερώτημα, αν ο περίβολος αποτελούσε το όριο του νεολιθικού οικισμού, ο οποίος εκτεινόταν στη νότια πλαγιά της τούμπας, εκεί δηλ. που βρέθηκαν τα πασσαλόπηκτα οικήματα, παραμένει προς το παρόν αναπάντητο.

Η κεραμική και τα μικροαντικείμενα της φετινής ανασκαφής στον προϊστορικό οικισμό του Μάνδαλου ήταν ποικίλα και πολυάριθμα. Μερικά από αυτά μπορούν να ενταχθούν σε ήδη γνωστούς τύπους, άλλα όμως αντιπροσωπεύουν νέους τύπους, που έρχονται να συμπληρώσουν την πολιτιστική φυσιογνωμία του οικισμού. Ειδικά αναφέρουμε το ευρύστομο αγγείο με πλατιά λαβή και μεγάλη οπή με περιχέλιωμα στην κοιλιά του (Εικ. 7), όπως επίσης και το ειδώλιο που ήδη αναφέρθηκε (Εικ. 5).

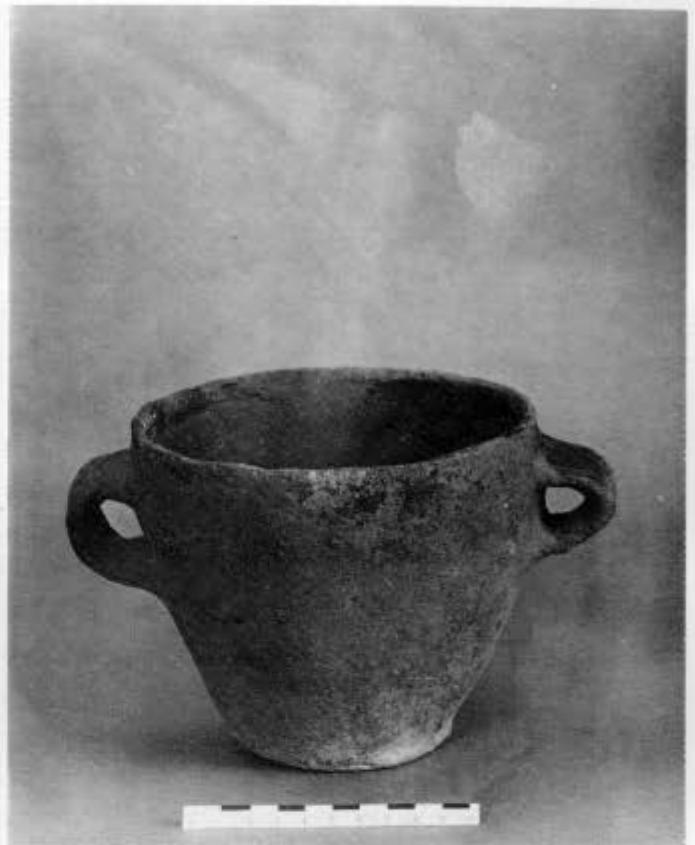
Κλείνοντας τη σύντομη αυτή ανακοίνωση για τις ανασκαφικές έρευνες του 1987 στο Μάνδαλο, θα πρέπει να τονίσουμε την ανάγκη να επιλυθούν ανασκαφικά τα προβλήματα που επισημάνθηκαν και, κυρίως, να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις, ώστε να αρχίσει η επεξεργασία του υλικού για την τελική δημοσίευση.

Η μελέτη και δημοσίευση της ανασκαφής του Μάνδαλου πιστεύουμε ότι θ' ανοίξει ένα νέο κεφάλαιο για την πολιτιστική εξέλιξη της Δ. Μακεδονίας —στην 5η και 3η χιλ. π.Χ.— όχι μόνο σε σχέση με τη Ν. Ελλάδα, αλλά και με τα Βαλκάνια⁵.

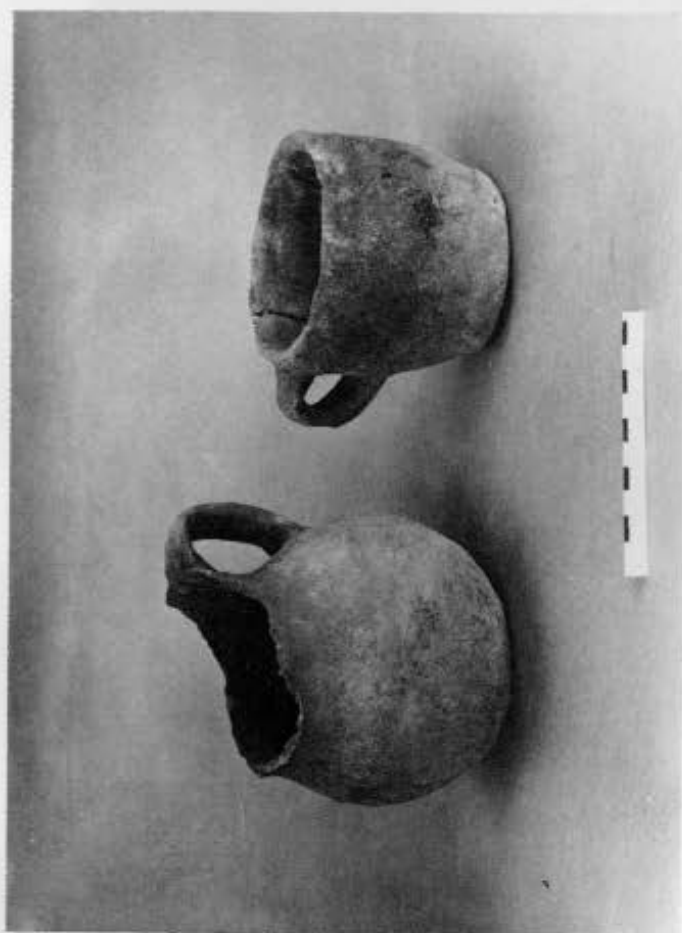
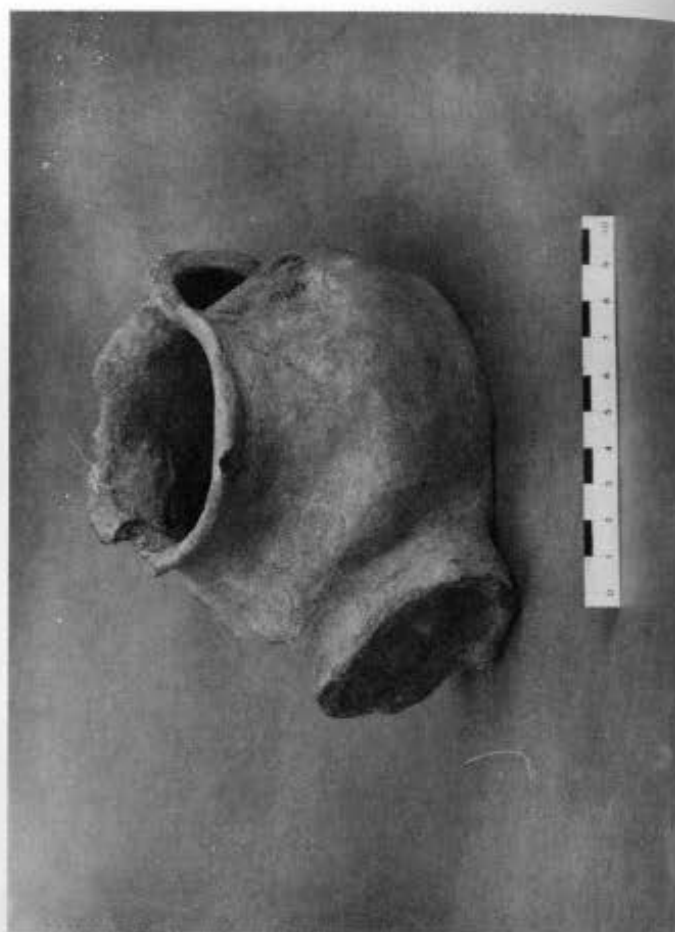
Θεσσαλονίκη,
Πανεπιστήμιο

Α. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου Α. Πιλάλη-Παπαστερίου

5. Βλ. υποσ. 2.

1. Μάνδαλο. Ειδώλιο της νεότερης νεολιθικής. 2, 3. Αγγεία της ΠΕΧ.

4. Αγγεία της ΠΕΧ. 5. Ειδώλιο της ΠΕΧ. 6. Κυλινδρική, εγχάρακτη σφραγίδα. 7. Αγγείο της ΠΕΧ.